

K HISTORII ROZLIŠOVACÍCH ZNAKŮ NAŠÍ VOJENSKÉ ZDRAVOTNICKÉ SLUŽBY

Prof. MUDr. Jaroslav Vaňásek, CSc.

Patrně každý československý vojenský lékař se někdy zamyslel nad tím, proč máme na uniformě rozlišovací znak zdravotnické služby v podobě číše ovinuté hadem, když obvyklý obecný znak lékařství je Asklepia (Eskulapova) hůl, kolem níž se vine had. Tato hůl s hadem, různě stylizovaná, je také rozlišovacím znakem v mnoha armádách. Je proto užitečné krátce pojednat obecně o symbolech lékařství i o historii vzniku našeho rozlišovacího znaku.

Lékařské povolání je pradávné a již ve velmi starých kulturách mělo své emblémy. Na Gudeově kamenném úlitbovém poháru (nyní uloženém v Louvru) z 22. století př. n. l. ze sumerského období jsou znázorněni dva draci, kteří drží v předních tlapách kopí. Stojí na stráž u hólí, kolem nich jsou ovinuti dva hadi, dosahující svými hlavami až k okraji poháru. Draci symbolizují boha chránícího Gudeu a přinášejícího zemi úrodu. Soudí se, že z tohoto posvátného symbolu snad vznikl emblém Řeka Asklépia, u nás známého spíše pod římským jménem Eskulap. Emblém byl používán starověkými lékaři a až dosud slouží jako odznak lékařství a odznak zdravotnických pracovníků.

Had je častým prvkem v totemech a emblémech primitivních národů. Hadi hráli dvojí úlohu – zla i dobra. Byli jednak symbolem lsti a zákeřnosti, ale také symbolem nesmrtelnosti, obnovujícího se života, moudrosti a vědění. Jako lékařský emblém se původně někdy zobrazoval samotný had bez jakýchkoli dalších atributů. Přibližně od 8. století př. n. l. však obvykle za symbol medicíny sloužila hůl boha Asklépia, často sukovitá, obtočená hadem.

Původ tohoto symbolu je obestřen pověstmi. Asklépios je v řecké mytologii bůh lékařství, syn boha Apollóna, vychovaný kentaurem Cheirónem, který ho vyučil lékařství. Asklépios se stal slavným lékařem, který uměl léčit všechny nemoci a dokonce křísit mrtvé. Zeus se začal obávat, že Asklépios poruší přírodní zákony, a proto ho usmrtil svým bleskem. Na Apollónovu prosbu pak zařadil Asklépia jako hadonoše mezi souhvězdí.

Dospělý Asklépios byl zobrazován jako vážný, vznešený vousatý muž s laskavou tváří, zpravidla s obnaženou horní částí těla. Obvykle se opírá o dlouhou hůl, okolo které se vine had. Často byl zobrazován s jednou ze svých dcer Hygieí, která byla považována za bohyni zdraví. Její jméno přežívá ve slově hygiena. Bohyně bývala zobrazována jak napájí z misky Asklepia hada, symbol zdraví. Postupně se číše ovinutá hadem vyvinula jako symbol Hygieie a je to právě ten symbol, který se stal v naší armádě rozlišovacím znakem zdravotnické a veterinární služby. Hygieia bývala zobrazována jako „spanilá dívka tvarů sice svěžích a plných, ale nikoli matrimonálních“

(tato pěkná formulace je uvedena v Ottově slovníku naučném, sv. XI., s. 1018, J. Otto, Praha 1897). Její postava bývala zahalena v chitón, obvykle dvojí, roucho poněkud splývalo přes jedno ramě a často podhalovalo prs.

Vznik symbolu lékařství jako hole ovinuté hadem se v novější době také vysvětluje prozaičtěji. Podle této teorie vznikl v oblastech, kde se vyskytují filariózy, které se léčily tak, že lékař opatrně navinoval dlouhého červa na hůlku, a tak ho odstraňoval z těla. Při neobratnosti lékaře se červ přetrhl (např. samička vlasovce medinského dosahuje délky až 1 m a odstranění trvalo i několik dnů) a následovaly infekční komplikace. Proto navinutí celého červa na hůlku bylo výrazem lékařského umění, a hůlka obtočená červem je proto základem pozdějšího znaku Eskulapovy hole s hadem. Proti tomuto výkladu lze namítnout, že se hadi na starých emblémech vyskytovali i samostatně, byli obvykle mohutní a nelze si vysvětlit, proč by Hygieia napájela hada z misky, když by šlo o červa působícího nemoc a odstraněného z nemocného těla.

Jiným znakem lékařství byla hořící pochodeň nebo svíce. Oheň byl u některých národů považován za jeden ze základních prvků přírody a v medicíně za krajní, vše řešící prostředek, jestliže jiné formy medikamentózní nebo chirurgické léčby selhaly. Také na některých vyobrazeních Asklépia byly kromě hole s hadem hořící pochodeň. Oba tyto symboly – had a oheň – se někdy sblížovaly natolik, že symbolem lékařství se stávala pochodeň nebo svíce ovinutá hadem. Tento prvek se uplatnil i v erbů Williama Harveye tak, jak je vyobrazen v posluhárně univerzity v Padově. V erbů je ruka držící hořící svíci ovinutou dvěma hady, jejichž hlavy se z obou stran přibližují plameni. Podobný symbol je i v portrétu Jana Jesenia, našeho lékaře a rektora pražské univerzity, popraveného po bitvě na Bílé hoře na Staroměstském náměstí. Jeho emblémem byla hořící svíce hadovitě ovinutá pentlí s latinským nápisem vyjadřujícím osobní krédo. Tato kréda byla u různých lékařů různá, např. „Alliis lucens uror“ (Jiným svítím, sám se spaluji), „Alliis inserviendo ipse consumidor“ (Sloužím jiným a sám se ničím) a jiné. V současné době se často používá hořící pochodeň jako symbol zdravotnické osvěty a výchovy.

Jiným symbolem lékařství bylo také zrcadlo s rukojetí ovinutou hadem. Zrcadlo symbolizovalo čistotu a rozvážnost, tedy vlastnosti, které má mít lékař.

V r. 1948 na své první konferenci Světová zdravotnická organizace přijala emblém, který se tak stal mezinárodním zdravotnickým emblémem. Je to znak Organizace spojených národů, k němuž je přidána

Asklépiova hůl s hadem. Je to tedy mapa světa, kolem níž je věnec, a přes mapu světa je situována hůl s hadem.

Zvláštní místo má mezi zdravotnickými emblémy červený kříž, který je považován tak výrazně za odznak zdravotnictví, že se stal i součástí dopravních značek a orientačních symbolů označujících zdravotnická zařízení. Tento znak byl přijat v r. 1864 při jednání o Ženevských konvencích o zlepšení pomoci raněným a nemocným na bojišti. Konvence stanovila jako rozlišovací znak zdravotnických pracovníků a zařízení červený kříž na bílém poli. Čtyři části kříže symbolizují čtyři vlastnosti: mírnost, moudrost, spravedlnost a odvahu. Tento symbol je emblémem společnosti Mezinárodního červeného kříže a také většiny národních společností Červeného kříže. V arabských státech a také v sovětských republikách s původní převahou muslimského obyvatelstva (Ázerbájdžánská, Tádžická, Turkmenská a Uzbecká SSR) je znakem analogické společnosti červený půlměsíc. Název a emblém celosvazové společnosti tak spojuje oba prvky, takže název zní Společnost červeného kříže a červeného půlměsíce. Výjimečně je v některých státech užíván i znak červeného lva nebo slunce.

Zásady používání emblémů červeného kříže a červeného půlměsíce jsou zakotveny v mezinárodním právu a vycházejí ze Ženevských konvencí. Emblémy mohou být použity buď jako informativní symbol, nebo dávat právo ochrany určitým osobám nebo zařízením. Oba tyto případy jsou právně přesně specifikovány a Ženevské konvence zavazují jednotlivé státy, aby vydaly v tomto směru vlastní legislativní opatření.

Vedle těchto obecných znaků se užívají ještě znaky pro jednotlivá medicínská odvětví. Toto dělení na znaky obecné a speciální je ovšem podmíněné, protože tentýž emblém mohl v průběhu let mít význam obecný, a stal se později znakem medicínského odvětví, a naopak. Tentýž znak může také mít v různých zemích různý význam. Již v období starého Egypta se lékaři specializovali na léčení různých chorob, stávali se jakýmsi „specialisty“. Pro základní druhy léčení pak vznikaly poměrně volné symboly. Tak např. ve středověku znakem medikamentózního léčení byla často konvalinka nebo květ heřmánku. Chirurgie byla symbolizována chirurgickými nástroji. V novější době traumatologové užívají jako symbol (např. při kongresech) nalomený strom přivázaný k podpěrám jako dlahám, gerontologové věkovitý strom, kardiologové srdce, dárcovství krve symbolizuje pelikán, který krmí mláďata krví tryskající z rozervané hrudi apod.

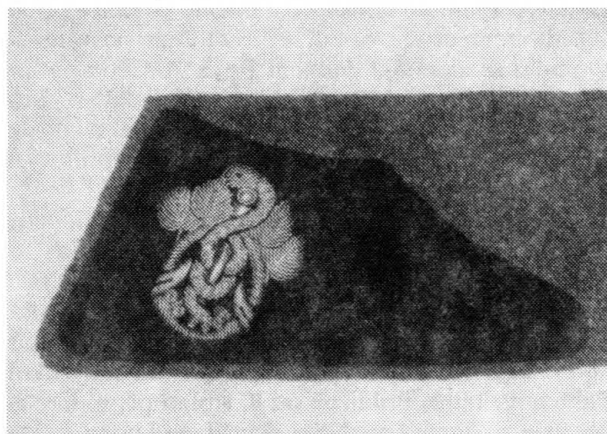
Samostatnou skupinu tvoří rozlišovací znaky zdravotnických služeb v jednotlivých armádách. Ve většině armád tvoří základ rozlišovacího znaku hůl ovínutá hadem, stylizovaná do atributů charakterizujících daný stát, někdy s nápisem označujícím danou armádu nebo vlastnosti, které by měla zdravotnická služba mít (např. *In arduis fidelis* – V nesnázích věr-

ný). Poměrně vzácně je použita číše ovínutá hadem, zrcadlo ovínuté hadem, sedmiramenný svícen ovínutý hadem apod.

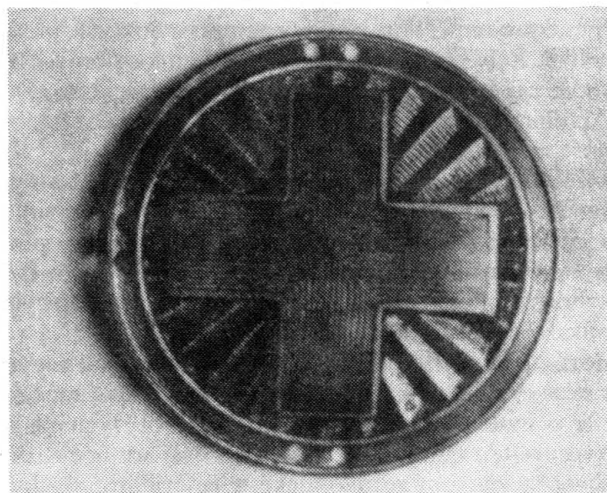
V naší armádě se v době po vzniku samostatné republiky v r. 1918 značení zdravotnické služby postupně vyvíjelo. Podle A-28 „Předpisy stejnokrojové pro Československou brannou moc, schváleny M.N.O. 7961/VIII.-2. ze dne 1. srpna 1919“ byly zavedeny jako rozlišovací prvky barva výložek, límcový odznak a rukávový odznak.

Výložky byly pro generály a důstojníky lékařského a zvěrolékařského sboru sametové černé, pro mužstvo byly modré soukenné, stejné jako měla v tu dobu pěchota.

Límcové odznaky byly umístěny na výložkách, byly dracounové – zlaté pro generály, stříbrné pro důstojníky (dracoun je druh tkaniny z nití ovínutých kovovým drátkem). Odznak tvořila Eskulapova hůl s hadem stylizovaná s lipovými listy, poněkud odlišně u lékařů a zvěrolékařů (obr. 1).

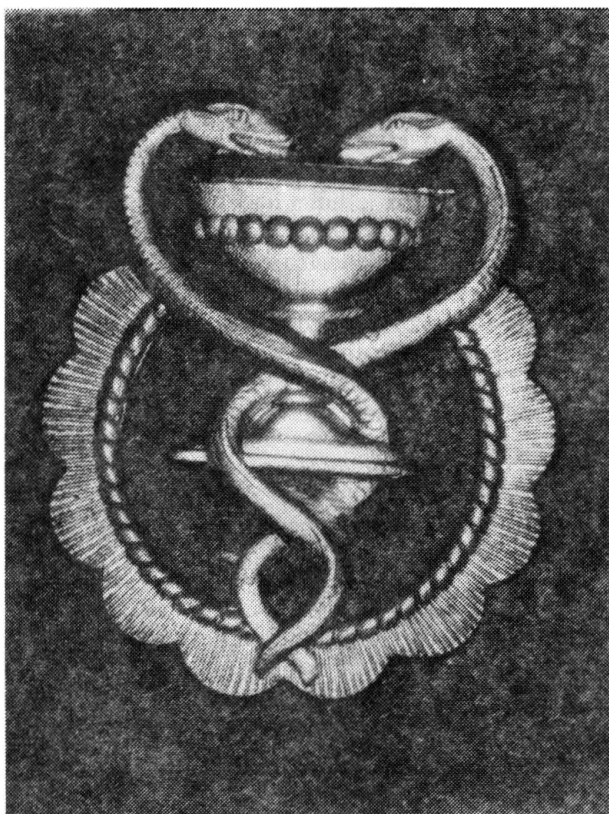

Obr. 1 Černá sametová výložka s dracounovým znakem – lékařský sbor – 1919

Obr. 2 Rukávový odznak pro zdravotní mužstvo – 1919

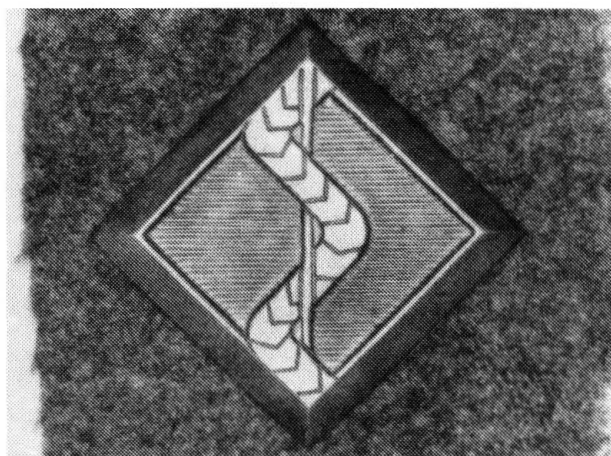
Rukávový odznak pro důstojníky, praporčíky a gážísty bez hodnostní třídy (zdravotnický personál bez vysokoškolského vzdělání) byl kruhový, také dracounový. Byl to červený kříž ve stříbrném poli. Rukávový odznak pro mužstvo byl podobný, vyrobený z tombakového plechu se smaltovaným červeným křížem (obr. 2). Rukávový odznak pro lékárníky tvořila číše s dvěma hady stylizovaná do věnečku (obr. 3).

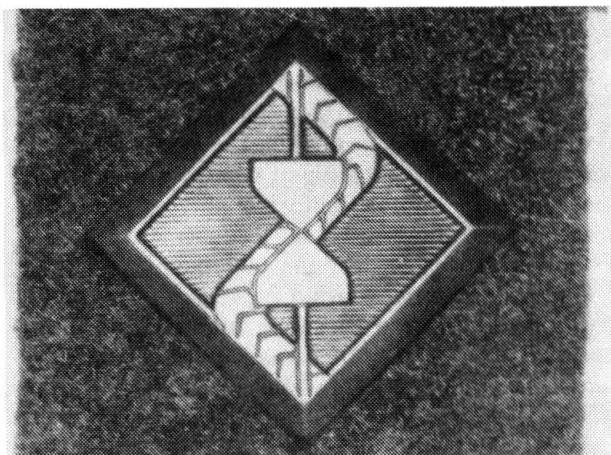
Obr. 3 Rukávový odznak pro lékárníky – 1919

Brzy došlo ke změně. Podle dokumentu „Přeměny stejnokroje Čs. branné moci – vydáno jako služební předpis pro Čs. brannou moc rozhodnutím ministra národní obrany čj. 437.515 ze dne 27. 11. 1920“ s označením Ho-1, později H-IV-1b a H-V-2 byla tehdejší zdravotní služba označena černými výložkami, u graduovaných příslušníků sametovými, u ostatních soukennými. Zdravotní služba zahrnovala zdravotnictví, lékaře, zvěrolékaře a lékárníky. Tyto specializace se pak rozlišovaly znakem ve formě kosočtverce, umístěného na límci. Lékaři zde měli Eskulapovu hůl s hadem, lékárníci číši s hadem, zvěrolékaři hůl s hadem a podkovou (obr. 4, 5, 6).

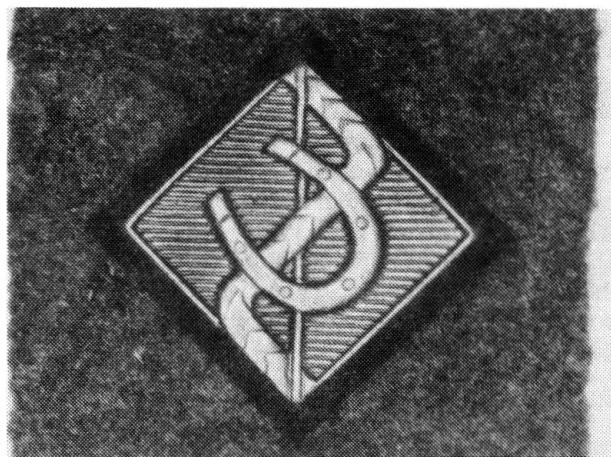
Toto označení platilo do r. 1930, kdy dodatkem ve Věcním věstníku MNO ročník XIII. ze dne 22. února 1930, číslo 10, čl. 93 byly zrušeny límčové emblémy a k rozlišení byly zavedeny nové výložky. Pro lékaře byly černé sametové s třesňově červenou lemovkou (obr. 7, 8), pro lékárníky černé sametové s tmavě mo-

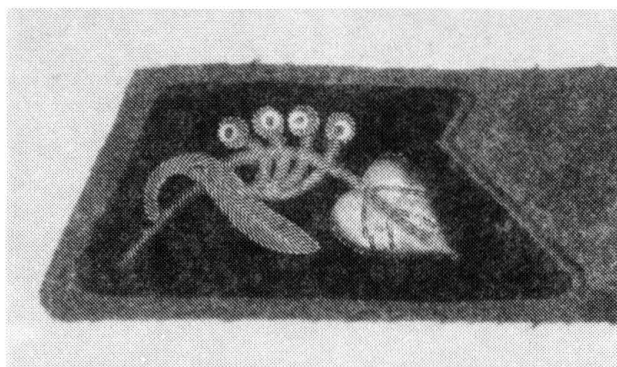
Obr. 4 Límčový odznak lékaře – 1920

Obr. 5 Límčový odznak lékárníka – 1920

Obr. 6 Límčový odznak zvěrolékaře – 1920

Obr. 7 Výložka generála zdravotní služby (černý samet s červenou lemovkou a dracounovou zlatou lipovou ratolestí) – 1930

drou lemovkou a pro veterináře černé sametové s chromově žlutou lemovkou, pro generály s dracounovou lipovou ratolestí (obr. 7). Pro pomocné zdravotnictvo byly výložky černé soukenné bez lemovky.

Po válce od r. 1945 do r. 1951 rozlišovací znaky druhů vojsk a služeb neexistovaly. Od r. 1951 byly zavedeny tuhé navlékací nárameníky, které svojí koncepcí vycházely z nárameníků Sovětské armády.

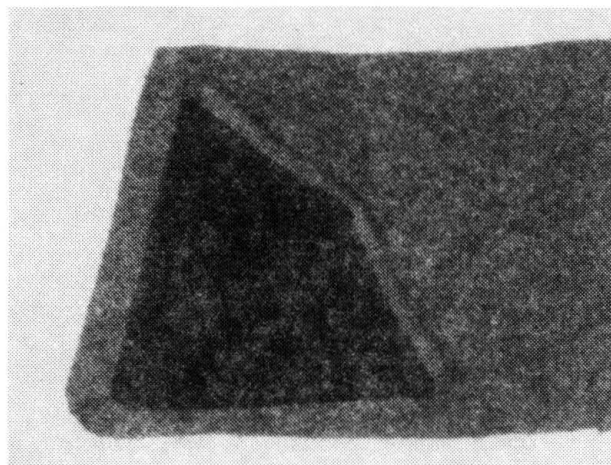
Historie zavedení rozlišovacího znaku zdravotnické služby do Rudé armády je zajímavá. V průběhu samotné revoluce a v těžkém porevolučním období neexistovala jednotná uniforma ani označení hodností a rozlišení druhů vojsk. Rudoarmejci nosili to, co bylo právě jejich osobním majetkem. Příslušnost k Rudé armádě označovala červená stužka na pokrývce hlavy. Prvním oficiálním znakem, který označoval příslušnost k Rudé armádě, byl odznak zavedený v roce 1918, ve tvaru věnečku z dubových a vavřínových listů, nošený na hrudi, v němž byla červená smaltovaná pěticípá hvězda s pluhem a kladivem. V téže roce byla zavedena také kokarda na pokrývku hlavy, také ve formě pěticípé hvězdy s pluhem a kladivem. V r. 1922 byl pluh změněn na srp. Prvním rozlišovacím znakem zdravotnické služby v Rudé armádě se stal červený kříž. Rozkazem Revolučního vojenského sovětu republiky (RVSR) č. 120 z 21. 10. 1918 se ukládalo vojenskému zdravotnickému personálu nosit „na místě bývalé kokardy (pozn.: rozumí se bývalé carské kokardy) emailový znak červeného kříže a při práci na bojišti kromě toho na levé paži pásku s červeným křížem“.

31. ledna 1922 vyšel rozkaz RVSR č. 322, v němž byly nově upraveny rozlišovací znaky druhů vojsk a služeb. Pod č. 36 je uveden znak zdravotnictva – „číše ovinutá hadem, hlava hada vlevo, ocas vpravo“. Pod č. 37 byl znak veterinární služby – „číše se dvěma překříženými pochodněmi“. Tento veterinární znak vytvořený z různorodých symbolů byl však později zrušen.

22. září 1922 byl ustanoven rozkazem RVSR č. 2264 také rukávový znak pro příslušníky zdravotnické služby, obsahující opět číši s hadem. V armádě v tu dobu docházelo k častým změnám v souvislosti s rychle se měnící politickou, vojenskou i ekonomickou situací. 20. června 1924 byl vydán rozkaz Revo-

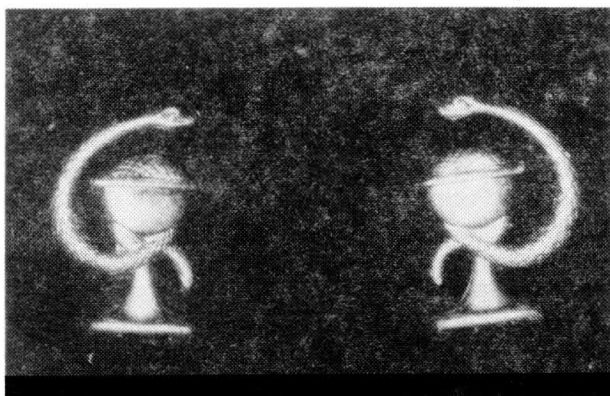
lučního vojenského sovětu SSSR č. 807, kterým byla zavedena nová uniforma. Při jeho přípravě byl zamítnut návrh, aby zdravotnická služba měla zcela odlišnou uniformu, která by umožňovala na bojišti rychle identifikovat příslušníky zdravotnického personálu jak raněnými, tak nepřítelem. Místo číše s hadem byl opět zaveden jako emblém zdravotnické služby kovový červený kříž, umístěný na límci na temně zelené výložce červeně orámované. Rychle však došlo ke změně a již za dva měsíce (19. srpna 1924) bylo v rozkaze Revolučního vojenského sovětu SSSR č. 1058 rozhodnuto změnit ustanovení rozkazu č. 807 a nově bylo nařízeno: „stanovit pro vojenské zdravotnictví místo červeného kříže Eskulapův znak, zobrazující číši s hadem“. Zde tedy došlo k nepřesnosti, protože symbolem Eskulapa je hůl s hadem, číše s hadem je atributem Hygiei.

Změna byla provedena 15. ledna 1943, kdy byly do Sovětské armády zavedeny nárameníky (do té doby byly hodnostní i rozlišovací znaky na límci). Rozlišovacím znakem zdravotnické služby se stala číše ovinutá hadem. Znak měl zlatou barvu; veterinární služba měla stejný znak, ale ve stříbrné barvě.

Obr. 8 Výložka důstojníka zdravotní služby (černý samet s červenou lemovkou). Lékárníci měli lemovku modrou, zvěrolékaři žlutou.

V naší armádě se vyšlo při tvorbě nové uniformy z této koncepce a „Stejnokrojovým předpisem MNO 1950 INT-IV-1“ se s platností od 1. 1. 1951 zavedly také tuhé navlékací nárameníky. Pro některé služby, včetně zdravotnické, byly nárameníky stříbřité, podélné pruhy na nich byly hnědé a na náramenících byl ve zlatavé barvě plechový emblém číše s hadem, tvarově shodný se znakem užívaným v Sovětské armádě. V r. 1959 „Stejnokrojový předpis Int-4-1“ zavedl na blůžách a pláštích červené výložky, na nichž byly umístěny rozlišovací znaky – pro zdravotnickou službu stejná číše s hadem, tentokrát však ve stříbrné barvě. „Stejnokrojový předpis ČSLA Zákl-5-1“ zavedl s platností od 1. 3. 1965 způsob označení zdravotnické a veterinární služby, kterým je číše ovinutá hadem umístěná na límci blůzy. Emblém je plechový, u důstojníků zlatavý, u praporečků a rotmistrů stří-

Obr. 9 Soudobé límcové odznaky zdravotnické a veterinární služby

brný, u mužstva mořený (obr. 9). U generálů je tento emblém umístěn na náramenících. Tyto zásady jsou obsaženy i v dosud platném předpise „Všeob-P-47/práv. Stejnokrojový předpis ČSLA“ z r. 1980.

Postupně se u nás číše ovinutá hadem vžila jako symbol zdravotnictví natolik, že je používána i při vytváření emblémů našich vojenských zdravotnických zařízení. Je například v emblému Vojenského lékařského výzkumného a doškolovacího ústavu, kde je stylizována do husitské pavězy jako symbolu pokro-

kových společenských tradic. Byla použita také Ústřední vojenskou nemocnicí, Ústavem leteckého zdravotnictví, Ústřední nemocnicí SNB a vojsk ministerstva vnitra a řadou dalších nemocnic a ústavů.

Poznámka: Za pomoc při shromažďování materiálů o rozlišovacích znacích zdravotnické služby československé armády děkuji PhDr. Zbyškovi Svobodovi, samostatnému odbornému pracovníkovi Vojenského historického ústavu ČSLA.

Rozlišovací znaky, zapůjčené z VHÚ, ofotografoval O. Grusser, VLVDÚ JEP, Hradec Králové.

Literatura

1. Bolšaja medicinskaja enciklopedija. Moskva, Medgiz 1956 až 1965. 36. sv.
2. FIALKOV, L. B.: K istorii emblemy sovetskoj voennoj mediciny. Klin. Med., 65, 1987, č. 5, s. 138–141.
3. LAUTERER, P.: Ještě k původu lékařského symbolu – Aeskulapova hada. Vesmír, 56, 1977, s. 347.
4. Lékařství dříve a nyní. Účelová publikace firmy Bayer.
5. PIJOAN, J.: Dějiny umění. 1. sv., Praha, Odeon 1977. 320 s.
6. PIJOAN, J.: Dějiny umění. 2. sv., Praha, Odeon 1977. 320 s.
7. SOUČEK, L.: Obrazový opravník obecně oblíbených omylů. Praha, Práce 1981. 230 s.
8. VALLOTON, P. O.: L'embleme: une importance vitale. Diffusion CICR, 1986, č. 4, s. 9–11, cit. dle Revue internationale des services de santé des forces armées, 60, 1987, č. 1–3, s. 64.
9. Ústní sdělení – PhDr. Zbyšek SVOBODA, samost. odborný pracovník Vojenského historického ústavu – Vojenské muzeum